

ЄРМАКОВА

Ганна Станіславівна
asmetod@ukr.net

УДК 352.9(477)

СИСТЕМА РЕЛІГІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД В УКРАЇНІ ТА ЇХ
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯTHE SYSTEM OF RELIGIOUS RIGHTS AND FREEDOMS IN UKRAINE AND
THEIR CONSTITUTIONAL AND LEGAL FRAMEWORKк.філос.н., доцент кафедри
Міжрегіональної Академії
управління персоналом,
докторант Інституту
законодавства Верховної
Ради України

Розкрито особливості реалізації релігійних свобод в сучасних умовах суспільного розвитку, адже актуалізація відносин з приводу регулювання діяльності релігійних організацій в Україні отримала відповідний імпульс, але не отримала належного продовження в площині розробки відповідного законодавства щодо оформлення автокефального статусу української православної церкви. Розкрито юридичний зміст релігійних прав людини і громадянина. Проведено системний аналіз положень Конституції України на предмет релігійних прав, гарантованих державою. Розкрито зміст основних релігійних прав і свобод людини і громадянина в Україні та їх конституційно-правове забезпечення.

* * *

Раскрыты особенности реализации религиозных свобод в современных условиях общественного развития, ведь актуализация отношений по поводу регулирования деятельности религиозных организаций в Украине получила соответствующий импульс, но не получила должного продолжения в плоскости разработки соответствующего законодательства по оформлению автокефального статуса Украинской православной церкви. Раскрыто юридическое содержание религиозных прав человека и гражданина. Проведен системный анализ норм Конституции Украины на предмет религиозных прав, гарантированных государством. Раскрыто содержание основных религиозных прав и свобод человека и гражданина в Украине и их конституционно-правовое обеспечение.

* * *

The peculiarities of realization of religious freedoms in modern conditions of social development are disclosed. The legal content of religious and human rights was identified. It has been established that traditionally freedom of religion is combined with freedom of conscience and attributes this dualistic couple of human rights and citizens to the category of civil. It was made the system analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine on the subject of religious rights guaranteed by the state government. It was systemized the basic religious rights including: the right to freedom of religion; the right to unimpeded sending of religious cults and ritual ceremonies; the right to conduct religious activity; the right to equality and impartiality, regardless of religious beliefs; the right to refuse to carry out military service on the basis of religion or religious beliefs; the right to develop the religious identity of all indigenous peoples and national minorities of Ukraine; the right to acquire, possess and use religious literature in the language of his choice, as well as other objects and materials of religious significance; the right to establish and maintain international contacts and direct personal contacts, including travel for pilgrimage, participation in gatherings and religious events; the right to confess and confidentiality of information obtained by them in such a way. The content of the basic religious rights and freedoms of a person and citizen in Ukraine and their constitutional and legal adjusting are discovered.

Ключові слова: релігійна права, свобода віросповідання, Конституція України, державні гарантії, релігійні відносини

Ключевые слова: религиозная права, свобода вероисповедания, Конституция Украины, государственные гарантии, религиозные отношения

Keywords: religious rights, freedom of religion, the Constitution of Ukraine, state guarantees, religious relations

ВСТУП

Традиційно рівень демократизації суспільства розкривається через ступінь дотримання державою гарантій соціально-економічних прав людини і громадянина. Сфери соціальних, трудових, економічних, громадянських прав та свобод, так би мовити, апіорі визнаються державою в якості основних сфер державно-управлінського впливу. Справа не в тому, що такі сфери, як зокрема сфера реалізації релігійних прав, не отримують належного висвітлення та уваги з боку держави, мова не йде про декларування та номінального закріплення основоположних свобод, але увага держави до процесів, що відбуваються в таких сферах не є такою гострою, а реакція на суспільні зміни – такою оперативною, як в інших сферах. Мова не йде про домінування тих чи інших видів суспільних відносин та пріоритет в їх нормативно-правовому регулюванні, але слід визнати, що існують такі галузі

людської діяльності та людського буття, які поперше, можуть бути в певний спосіб саморегульовані, по-друге, на думку законодавця, не мають перманентного значення для забезпечення громадського порядку, суспільної безпеки. Але сфера релігійних відносин і зокрема площина реалізація релігійних прав і свобод має одне з ключових значень в процесі становлення громадянського суспільства, а тому вони потребують належний рівень конституційно-правового закріплення. Особливо це питання актуалізується в умовах формування в Україні самостійної помісної православної церкви.

Ступінь наукової розробки теми

Проблематика конституційно-правового забезпечення релігійних прав і свобод в Україні є провідною в працях багатьох вчених та дослідників різних галузей права, зокрема Д.О. Вовка, Д.В. Лук'янова, В.В. Нові-

кова, В.М. Сорокуна, Є.В. Ткаченка, І.Б. Тучапєць, Л.В. Ярмол та інших.

МЕТА РОБОТИ

Метою даної статті є аналіз конституційно-правового забезпечення релігійних прав і свобод в Україні та акцент на необхідності систематизації цих прав з урахуванням трансформації релігійного виміру сучасної української нації.

РЕЗУЛЬТАТИ

Актуалізація відносин з приводу регулювання діяльності релігійних організацій в Україні отримала відповідний імпульс, але не отримало належного продовження в площині розробки відповідного законодавства щодо оформлення автокефального статусу української православної церкви. Ця теза може використовуватися в якості вихідної детермінанти для характеристики суспільних відносин, але не може повною мірою розкрити зміст механізму державного управління в цій сфері. Справа в тому, що держава відділена від церкви, а тому будь-яке втручання в церковні справи є прямим порушенням гарантованих державою свобод у розвитку суспільних процесів. Навіть за умови, що існують певні можливі обмеження такого невтручання, і держава регулює релігійні відносини, зокрема у випадку потреби дотримання балансу суспільних інтересів та громадського порядку, але глибина такого регулювання не є системною, а оперативність та обсяги прояви є ситуативними. Натомість держава дійсно закріплює і гарантує релігійні права та свободи людини, але робить це надзвичайно виважено, не допускаючи порушень балансу в моделі державно-церковних відносин.

Традиційно, свободу віросповідання поєднують із свободою світогляду та відносять цю дуалістичну пару прав людини і громадянина до категорії громадянських. При цьому хибним буде вважати, що свобода віросповідання ототожнюється із свободою совісті та є уніфікованою унікальною детермінантою громадянських прав та свобод представляючи собою унітарне право. Хоча, наприклад на думку В. В. Новікова «свобода совісті охоплює все різноманіття форм систем світоглядної орієнтації, і становить наявність єдиного правового інституту. Свобода віросповідання є складовою інституту свободи совісті та поглинається ним, а сама свобода совісті залежить від відносин держави з Церквою і релігійними організаціями» [6, с. 19]. Цю тезу можна сприймати якщо уявляти собі віросповідання та духовний вимір людського індивідуального буття як прояв світоглядної орієнтації та форму реалізації модусу поведінки в соціумі. Релігійний фактор впливає на формування системи цінностей, але її основне оформлення та прояв дійсно відтворюється на рівні морально-етичного сприйняття правової реальності та орієнтації людини у відповідний спосіб в ній.

Хоча існує і така точка зору, що свобода совісті та віросповідання це одна фундаментальна свобода, однак вони розглянуті в площинах світського та духовного (релігійного, сакрального) світосприйняття [9, с. 56-57]. Ми не дотримуємося такої думки, оскільки виділяємо свободу віросповідання як прояв демократичності суспільства та держави. Релігія з точки зору проблеми вибору, є сукупністю догматів, ритуалів, обря-

дів та вчень, що здатні формувати певну світоглядну особливість індивідуальної свідомості. Саме тому обираючи ту чи іншу свободу людина не робить свідомий вибір стосовно способу свого мислення, але саме релігія впливає на формування модусу його подальшої поведінки. Релігія та релігійні організації мають і ще одне важливе призначення – задоволення духовних потреб людини і громадянина, а тому свобода віросповідання та відповідне забезпечення такої свободи з боку держави, розглядаються суто як система практичного забезпечення соціальної функції держави.

Є.В. Ткаченко з цього приводу слушно зазначає, що свобода віросповідання «належить до основоположних природних прав людини, оскільки воно виступає необхідною складовою свободи особистого самовизначення. Крім того, релігійна свобода була і є однією з основ обґрунтування плюралізму суспільного й державного життя як однієї з основних ознак демократичної держави» [10]. Ця теза є похідною від висновку, зробленого Європейським Судом з прав людини у справі «Коккінакіс проти Греції» [3], щодо того, що свобода віросповідання визначає світогляд віруючих, а також укріплює толерантність у тих, хто відкидає необхідність сповідувати ту чи іншу релігію.

Враховуючи це цілком логічним уявляється точка зору Д.В. Лук'янова, який зазначає, що «юридичний зміст свободи совісті складається з низки взаємопов'язаних компонентів, кожен із яких розкривається в певному окремому праві: праві на визначення свого ставлення до питань свободи совісті; праві діяти відповідно до своїх переконань, що включає можливість поширювати, проповідувати будь-яке віровчення; праві на таємницю своїх релігійних переконань; праві на нейтральне ставлення з боку держави до законних форм прояву свободи віросповідання» [5, с. 32]. Наведене вище за своєю логікою охоплює всі аспекти релігійного буття та діяльності особи у сфері задоволення своїх духовних потреб, але це гне означає що юридичний зміст свободи віросповідання повністю трансформувалася або імплементувалася у відповідне нормативно-правове забезпечення.

На рівні конституційно-правового забезпечення свобода віросповідання та релігійні права людини можуть бути або ширшими або більш загальними. Система релігійних прав не може обмежуватися на національному рівні в державі, яка визнала примат міжнародних прав або законодавець якої ратифікував міжнародно-правові акти, в яких закріплюються демократичні права та свободи людини і громадянина. Але Основний Закон, норми якого хоча і мають силу прямої дії, частіше за все містить бланкетні норми, які деталізуються в нормативно-правових актах субконституційного рівня.

Як зазначає В.М. Сорокун «в силу того, що право на свободу віросповідання є комплексним і динамічним та таким, що постійно розвивається, але при цьому ґрунтується на засадах та принципах розроблених і усталених у системі міжнародного права в таких актах як: Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р.; Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах релігії або переконань 1981 р.; Європейська конвенція 1950 р.» [8,

с. 16-17]. при цьому, як зазначає слушно і Д.О. Вовк [2, с. 160-162], і С.В. Ткаченко [10] норми, що стосуються релігійних прав та свобод закріплені в міжнародно-правових актах з одного боку не обмежують можливості національного законодавця щодо розширення переліку таких прав, але при цьому обмежують його щодо можливого зменшення обсягу захищених та визнаних міжнародною спільнотою аналізованої категорії прав і свобод. Окремо висновку щодо необхідності дотримання та пошуку можливостей розширення переліку релігійних прав та свобод, що потребують конституційно-правового закріплення висловлюється також Л.В. Ярмол та І.Б. Тучапець [11, с. 465]. На нашу ж думку, механізм конституційно-правового забезпечення релігійних прав та свобод людини і громадянина має другорядне значення. Головним є система релігійних прав яка визнається державою, і чим ця система ширша чи змістовніша, тим ефективнішим стають засади, на яких будується подальше конституційно-правове забезпечення релігійних прав та свобод людини і громадянина.

Розуміючи той факт, що Україна демонструє прихильність демократичним стандартам розвитку громадянського суспільства, релігійному та світоглядному плюралізму, але потребує при цьому постійного розширення спектру державно-управлінських інструментів забезпечення зростаючих релігійних потреб, слід більшої уваги приділити систематизації релігійних прав та свобод людини і громадянина.

Основним імперативом в сфері забезпечення релігійних прав і свобод людини та громадянина, який закріплює законодавець на рівні Конституції України, є положення ст. 35: «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [4]. Але системний аналіз положень Конституції України дає змогу виділити значно більшу кількість релігійних прав людини і громадянина:

«право на свободу віросповідання» (ч. 1 ст. 35 Конституції України), яке є комплексним і основним правом в сфері релігійних прав, але яке передбачає лише можливість вільного вибору людиною того віросповідання, релігійної течії, культової організації, вчення, догмати, правила та традиції і обряди яких сприймаються людиною як такі, що в найбільшій мірі задовольняють її духовні потреби. Право на свободу віросповідання є комплексним та вихідним для всіх інших релігійних прав;

«право на безперешкодне відправлення релігійних культів і ритуальних обрядів» (ч. 1 ст. 35 Конституції України [4]) є безпосередньо похідним від права на свободу віросповідання, та розкриває одну з його складових елементів – свободу практичної діяльності в сфері задоволення духовних потреб за умови вільного вибору тієї чи іншої релігії, віросповідання, культу для наслідування;

«право на ведення релігійної діяльності» (ч. 1 ст. 35 Конституції України [4]), так само є складовим елементом та похідним від права на свободу віросповідання, але на відміну від попереднього, яке втілює в

собі пасивну складову свободи віросповідання, право на ведення відповідної діяльності є правом активним. Аналогію можна провести із пасивним та активним виборчим правом: правом бути обраним та правом обирати. Так само і в релігійній діяльності, можна або слідувати певній релігії чи культу, або самостійно вести релігійну діяльність;

«право на рівність та неупередженість в незалежності від релігійних переконань» (ч. 2 ст. 24 Конституції України [4]), є одним із основоположних демократичних прав, що гарантує неможливість переслідування за ознакою віросповідання, причетності до певної релігійної організації, поклоніння або визнання певного релігійного культу. Це право передбачає також захист державою від подібних переслідувань;

«право на відмову від несення військового обов'язку на підставі віросповідання чи релігійних переконань» (ч. 4 ст. 35 Конституції України [4]). Це є специфічним індивідуалізованим правом, наявність та конституційне закріплення якого свідчить про прогресивність та реальну демократичність вітчизняного законодавця. Цікаво відмітити, що Європейський суд з прав людини не визнає такого права, як право на відмову від несення військового обов'язку на віросповідання чи релігійних переконань. Європейський суд з прав людини взагалі виходить із того, що висновок стосовно того, що це право прямо передбачене Загальною декларацією з прав людини 1948 р та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 р. є хибним;

«право на розвиток релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» (ст. 11 Конституції України [4]), це є специфічним різновидом релігійних прав, оскільки воно стосується не стільки навіть індивідуального прояву, скільки суспільного, групового. Тут також можна провести аналогію із правом на місцеве самоврядування, носієм якого є громада, в релігійній же сфері носієм аналізованого виду права, закріпленого у ст. 11 Конституції України є певна національна меншина чи окремих корінний народ.

Таким чином, можна побачити, що свобода віросповідання має досить широке відтворення в Конституції України, а релігійні права людини і громадянина – достатнє конституційно-правове забезпечення. При цьому наявність останнього права – права на розвиток релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України – засвідчує на необхідності продовження розширення системи релігійних прав. Зокрема постає необхідність прямого передбачення права на вільний вибір конфесій в межах єдиної релігійного вчення, а також право на розвиток міжконфесійних відносин в межах єдиної релігії, однієї церкви чи релігійної організації, одного культу тощо.

Релігійна та міжконфесійна різноманітність повинні ототожнюватися між собою за змістовним навантаженням, але розрізнятися за практикою реалізації. Останнє демонструє необхідність поступового розширення державно-управлінського впливу на процеси розвитку системи релігійних прав і свобод в бік заохочення екуменістичних рухів при забезпеченні і державних гарантіях стабільності міжконфесійних відносин.

Окремо слід констатувати, що наведений в Конституції України перелік релігійних прав та свобод людини і громадянина можна вважати неповним, та таким що потребує доповнення в силу досить широкого тлумачення самого права на свободу віросповідання. З цих позицій вбачається логічним звернути увагу на норми та положення Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», в якому відбувається деталізація вже наведених вище прав, а також розширюється тлумачення свободи віросповідання. Таким чином, системний аналіз положень вказаного закону засвідчує на тому, що викладений вище перелік релігійних прав необхідно доповнити наступними:

«право на придбання, володіння і використання релігійної літератури мовою на свій вибір, а також інших предметів й матеріалів релігійного призначення» (ч. 1 ст. 22 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [7]). Це право є складовим загального права на свободу віросповідання, і є фактично елементом реалізації його пасивного виду – сповідання та наслідування. Натомість звертає на себе увагу той факт, що держава гарантує виробництво релігійної продукції, але виключно релігійним організаціям позбавляючи таким правом фізичну особу;

«право встановлювати і підтримувати міжнародні зв'язки та прямі особисті контакти, включаючи виїзд за кордон для паломництва, участі в зборах та релігійних заходах» (ч. 1 ст. 24 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [7]). Це також різновид пасивного права в сфері свободи віросповідання, оскільки передбачає участь у паломництві, як елементі обов'язкового обряду чи стовпа певної релігії. При цьому слід зауважити на тому, що держава лише гарантує саме право на паломництво та встановлення релігійних зв'язків, але не зобов'язане вчиняти практичні дії з приводу організації та фінансування паломницьких подорожей тощо. Це відрізняє світську державу від теоретичної, де такі обрядові елементи та таїнства, визнані загальнообов'язковими;

«право на таємницю сповіді та нерозголошення священнослужителями відомостей, одержаних ними в такий спосіб» (ч. 5 ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [7]). Ця норма є фактично гарантією для людини того, що задоволення ним його духовних потреб не тягне за собою жодних негативних наслідків. Духовна сфера відділена від держави в тому числі і за рахунок такої заборони держави через свої органи чи посадових осіб, а також будь-яких інших осіб втручатися в діяльність священнослужителів з тим, щоби отримати ті дані, які їм стають відомі під час сповіді. Фактично держава визнає примат норм канонічного права в цьому аспекті, але таке визнання свідчить про реальність бар'єру між сакральною (духовною) та світською сферами людського буття. Що правда аналіз норми викладений в ч. 5 ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [7] демонструє певну преференцію з боку держави тим релігійним культурам, де існує таке таїнство як сповідь. Тут можливо розширення змістовного навантаження, яке містить дана норма та, на нашу думку, існує доцільність запропонувати таку її конструкцію:

«Ніхто не має права вимагати від священнослужителів, служителів релігійних культів та організацій, відомостей, одержаних ними під час будь-якого з таїнств, що визнається відповідною релігією та/або релігійним культом та є обов'язковими для віруючих та/або прихильників релігійних культів».

Подібне розширене трактування державних гарантій в сфері забезпечення конфіденційності інформації, отриманої в процесі задоволення людиною своїх духовних потреб та реалізації свободи віросповідання, є таким, що відповідає потребам постійної трансформації конституційно-правового забезпечення релігійних відносин.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки аналізу конституційно-правового забезпечення системи релігійних прав і свобод в Україні слід зробити наступні висновки.

Конституційно-правовий вимір регулювання релігійних прав та свободи віросповідання:

по-перше – гарантує невід'ємність, непорушність, непохитність та неможливість зменшення обсягів релігійних прав, як елементу системи загальних прав людини і громадянина;

по-друге – забезпечує принцип релігійної єдності, релігійної багатогранності та свободу у задоволенні людиною власних духовних потреб;

по-третє – визнає обов'язок держави гарантувати та дотримуватися задекларованих прав та свобод людини і громадянина в релігійній сфері та їх практичного втілення.

Проаналізувавши систему релігійних прав і свобод в Україні, встановлено, що вони закріплюються та гарантуються в Конституції України, але деталізуються та доповнюються в спеціальному Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації». Так, до основних релігійних прав віднесено: право на свободу віросповідання; право на безперешкодне відправлення релігійних культів і ритуальних обрядів; право на ведення релігійної діяльності; право на рівність та неупередженість в незалежності від релігійних переконань; право на відмову від несення військового обов'язку на підставі віросповідання чи релігійних переконань; право на розвиток релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України; право на придбання, володіння і використання релігійної літератури мовою на свій вибір, а також інших предметів й матеріалів релігійного призначення; право встановлювати і підтримувати міжнародні зв'язки та прямі особисті контакти, включаючи виїзд за кордон для паломництва, участі в зборах та релігійних заходах; правом на таємницю сповіді та нерозголошення священнослужителями відомостей, одержаних ними в такий спосіб.

Список використаних джерел

1. Васін М. Свобода думки, совісті та релігії: права релігійних громад. URL: <https://helsinki.org.ua/svoboda-dumky-sovisti-ta-relihiji-prava-relihijnyh-hromad-m-vasin/> (дата звернення: 17.06.2018).
2. Вовк Д.О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. Х.: Право, 2009. 186 с.
3. Коккинакис против Греції: Решение Европейского суда по правам человека от 25 мая 1993 г. дело №3/1992/348/421. URL: <http://www.rpqi.narod.ru/echr/translation/translation/>

kokkinakis.htm (дата обращения: 17.06.2018).

4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 17.06.2018).

5. Лук'янов Д.В. Права людини в релігійних правових системах. Часопис Київського університету права. 2013. № 3. С. 30-34

6. Новіков В.В. Інститут свободи совісті і віросповідання у системі прав людини. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: серія юридична. 2013. Вип. 4. С. 13-22

7. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-ХІІ. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#n150> (дата звернення: 17.06.2018).

8. Сорукун В.М. Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Х., 2009. 18 с.

9. Султанов А.Р. Защита свободы совести, распространения убеждений через призму постановлений Европейского Суда по правам человека. М.: Статут, 2013. 542 с.

10. Ткаченко Є.В. Право на свободу віросповідання: судовий захист та деякі проблеми реалізації. Теорія і практика правознавства. 2015. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_7 (дата звернення: 17.06.2018).

11. Ярмол Л.В., Тучапєць І.Б. Право на освіту та свободу віросповідання: практика Європейського суду з прав людини. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2016. № 845. С. 460-467.

References

1. Vasin M. *Freedom of Thought, Conscience and Religion: Rights of Religious Communities* URL: <https://helsinki.org.ua/svoboda-dumky-sovisti-ta-relihiji-prava-relihijnyh-hromad-m-vasin/> (last accessed: 17.06.2018). (in Ukrainian).

2. Vovk D.O. *Law and Religion: General Theoretical Problems of the Relationship: monograph*. Kharkiv: Pravo,

2009. 186 p. (in Ukrainian).

3. *Kokkinakis vs Greece: Judgment of the European Court of Human Rights dated May 25, 1993, case number 3/1992/348/421* URL: <http://www.rpqi.narod.ru/echr/translation/translation/kokkinakis.htm> (last accessed: 17.06.2018) (in Russian)

4. *The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254к/96-VR* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (Last accessed: 17.06.2018). (in Ukrainian).

5. Lukianov D.V. *Human Rights in Religious Legal Systems. Journal of the Kyiv University of Law*, 2013, no. 3, pp. 30-34. (in Ukrainian).

6. Novikov V.V. *Institution of Freedom of Conscience and Religion in the System of Human Rights. Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs: Legal Series*, 2013, is. 4, pp. 13-22. (in Ukrainian).

7. *On Freedom of Conscience and Religious Organizations: Law of Ukraine dated April 23, 1991, No. 987-XII* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#n150> (last accessed: 17.06.2018). (in Ukrainian).

8. Sorokun V. M. *International Legal Protection of the Right to Freedom of Conscience and Religion: Author's Abstract of the Thesis for Candidate of Legal Sciences, Specialty 12.00.11 - International Law, Yaroslav Mudrii National Law University*, 2009, 24 p. (in Ukrainian).

9. Sultanov A. R. *Protecting Freedom of Conscience and Disseminating Beliefs through the Prism of the European Court of Human Rights Judgments, Statute, Moscow*, 2013, pp. 55-57. (in Russian)

10. Tkachenko, Ye.V. *The Right to Freedom of Religion: Judicial Protection and Some Problems of Realization. Theory and Practice of Jurisprudence*, 2015, is. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_7 (last accessed: 17.06.2018). (in Ukrainian).

11. Yarmol L.V., Tuchapets I.B. *Right to Education and Freedom of Religion: the Practice of the European Court of Human Rights. Bulletin of the National University «Lvivska Politechnika»*. Law Sciences, 2016, no. 845, pp. 460-467. (in Ukrainian).